

כנס במעבה ההר ה-12 - במערב בנימין

ע"ש פרופ' חנן אשל ז"ל

חוברת תקצירי הכנס

יום ה, כד תשרי התשפ"ב (30.9.21)

באוניברסיטת אריאל בשומרון

תוכן העניינים

4..... הקדמה

5..... על מדרשת הרי גופנא

פרופ' עמוס פרומקין
 תהפוכות התקופה הבינקרחונית האחרונה:
 מבט למעמקי הזמן והמרחב 6.....

ד"ר עירית ציפר
 אֱלֹהֵי הָרִים אֱלֹהֵיהֶם (מל"א כ:23):
 דימויים טופוגרפיים באמנות החזותית של המזרח הקדום 7.....

ד"ר איגור קרימרמן
 חורבנות אזור ההר
 במעבר בין תקופת הברונזה התיכונה
 לתקופת הברונזה המאוחרת 8.....

פרופ' אברהם פאוסט, ד"ר אייל ברוך, ג'יימס מקלן ומיכל מרמלשטיין,
 בית הקברות של תל עיטון 9.....

יודן פלייטמן, עוז וורונר וחיים כהן
 תוצאות ראשוניות מחפירת הצלה
 של חורבה מהתקופה הפרסית הקדומה לצד ביתר עלית 10.....

פרופ' עמיחי מזר
 לשאלת תאריך הקמתם של המבנים שחשפה אילת מזר ז"ל
 בעיר דוד ובעופל 11.....

אריאל וינדרבוים
 הקרמיקה של הברזל 2 מהעופל בירושלים
 ותרומתה להיסטוריה של ראשית יהודה 12.....

רעות לויתן-בן אריה
 תל שילה בתקופת הברזל 2 14.....

ד"ר צבי לדרמו וד"ר דוד עיטם
 "אָרְרֶץ-זֵית שָׁמֹן" - מתחם כפרי-תעשייתי מן המאה ה-ח' לפנה"ס
 באתר קלע, דרום מערב השומרון 15.....

ד"ר דוד עיטם
 יין ושמן בישראל בימי המלוכה בארץ ישראל 17.....

אייל פריימן
 דגם היישוב בהרי יהודה בשלהי תקופת הברזל 19.....

- כפיר ארביב ונחשון זנטון
 שתי מערות קבורה נעלמות מימי הבית השני ברחוב שמואל הנביא
 20.....
- שגב רמון
 מערת קבורה בשערי תקווה והאקרופוליס של האתר עזון עתמה 21
 ד"ר איתן קליין, פרופ' בועז זיסו, ולדיק ליפשיץ ופדריקו קוברין
 מאגיה יהודית בעת צרה? חרותת 'אבצדריום' במערכת מסתור
 מימי מרד בר-כוכבא בח'רבת א-דנאימה (אמציה) 22
- פרופ' זאב ספראי
 ממי ברחו יהודי המאה החמישית? 23
- ד"ר רפי לוואיס
 מערת הלוחם ומנורת(ג):
 סימנים לגאולה במערכת קברים (מס' 3) בבית שערים 24
- Dr. Chris McKinny
 The "dust of the earth" in the promises to Abram and Jacob as
 25.....an allusion to the town of Ophrah
- ד"ר נורמה פרנקלין
 הפתרון לתעלומת אספקת המים לעיר שומרון 26
 טל אורנשטיין, יבגני אהרונוביץ' וחנניה היזמי
 "שהתקין להם שרבוב":
 הובלת המים מעין עוג'א ליריחו בסוף ימי בית שני 27
- ד"ר דביר רביב
 סקר אגן ואדי רשאש 28
- דותן טראובמן
 "עוד מקטרת נעשן, על מפתן עתיק נשבה":
 מקטרות טבק ממבוא חורון 30
- ד"ר יואב פרחי
 הביוגרפיה הנומיסמטית של חר' אל מקטיר:
 מאלכסנדר הגדול ועד ויקטוריה מלכת אנגליה 32
- רשימות 33
- תכנית הכנס 35

הקדמה

כד בתשרי התשפ"ב

אנו שמחים להגיש לכם את חוברת תקצירי ההרצאות של כנס במעבה ההר ה-12 במערב בנימין המתקיים היום. לאור המצב הקשה בה שרוייה המדינה, בעקבות נגיף הקורונה, הכנס גם השנה מתקיים במתכונת שונה, בחדר מרווח באוניברסיטת אריאל בהשתתפות המרצים בלבד, כשההרצאות מועברות לקהל הרחב באמצעות אפליקציית "זום". הכנס כולל השנה 22 הרצאות שונות מפי טובי החוקרים בתחומי הארכיאולוגיה, הגיאוגרפיה וההיסטוריה, וצופן בתוכו מחקרים ותגליות על אזור ההר, על שיפוליו ועל מעמקי האדמה. אזור זה היווה מרכז חיי עם ישראל במשך דורות רבים. כאן המקומות המתוארים בסיפורים על האבות ועל התנחלות שבטי ישראל; כאן נולדה האומה והחלו מלכויות ישראל ויהודה לפעם; כאן חיו אבותינו חיי מקדש בימי הבית השני; כאן נלחמו בעוז בצבאו של בר-כוכבא; העיסוק בכנס בהיסטוריה ובארכיאולוגיה של תקופות אלו באזור זה, מחזיר אותנו לקדמת הבמה.

הכנס קרוי על-שמו של פרופ' חנן אשל ז"ל, מחלוצי המחקר של האזור אשר יחד עם חבריו מעפרה עסקו במקביל להדרכת טיולים עם התנ"ך ביד, במחקר רציני של אזור השומרון ובנימין. רבים מהמרצים הינם עמיתיו ותלמידיו הרואים עצמם כממשיכי דרכו. לא מעט מההרצאות בכנס זה קשורים בצורה זו או אחרת למחקריו המגוונים של פרופ' אשל. יהי זכרו ברוך!

בכנס ארבעה מושבים. בראשון מוצגים מחקרים שונים בגיאולוגיה, אמנות וארכיאולוגיה מתקופות קדומות; השני מוקדש לזכרה של ד"ר אילת מזר ז"ל, שהלכה לעולמה בשנה שחלפה, וכולל מחקרים ארכיאולוגיים חדשים על אודות תקופת הברזל 2 באזור ההר המרכזי; השלישי מוקדש למחקרים שונים ממעבה האדמה העוסקים בקבורה ובמסתור; והמושב האחרון מוקדש למחקרים בגיאוגרפיה-היסטורית וארכיאולוגיה של אזור הר אפרים וסביבתו הקרובה.

תודות למסייעים בארגון הכנס והכנתו, לאורנית מינס ואנשי אוניברסיטת אריאל על הסיוע ושיתוף הפעולה, ולמוא"ז מטה בנימין ולאגף לתרבות יהודית של משרד החינוך שתומכים בו.

בברכת כנס פורה ומעניין,

אהרן טבגר

מדרשת הרי גופנא- מי אנחנו?

בינות להרים, בין נופים קסומים ומעיינות שופעים, בתלמי ההיסטוריה, פועלת לה מדרשת הרי גופנא.

משרדי המדרשה ממוקמים במצודה הבריטית העתיקה שבתוך היישוב נווה-צוף בתחום מועצה אזורית מטה-בנימין, כ-20 דק' נסיעה ממודיעין, בקרבה לאזור ירושלים וערי שפלת החוף. המדרשה נמצאת בלב השטח היפהפה המכונה הרי גופנא, בדרום השומרון.

המדרשה שמה לה למטרה לחבר את עם ישראל לאזורים חשובים אלו הכוללים את דרום השומרון, מערב בנימין וחבל מודיעין, בדגש על הבחינות הארכיאולוגית, ההיסטורית, הגיאוגרפית וההתיישבותית.

במדרשה שלושה אגפים:

- **אגף הדרכה מוסדי** בו מציעה המדרשה מגוון פעילויות כגון: טיולים, הרצאות, סדנאות חוויתיות ואירועים שונים למוסדות שונים, לקהילות, לועדי עובדים ובעיקר לבתי ספר.
- **אגף הפרוייקטים** בו עורכת המדרשה שלל סדנאות וטיולים לקהל הרחב בחופשות ובמהלך השנה וכמו כן דואגת להנגשת האתרים והמסלולים במרחב לקהל הרחב.
- **אגף המחקר** בו עוסקים חברי המדרשה בחקר אזור ההר ובמסגרתו עורכת המדרשה הרצאות וימי עיון, מוציאה ספרות מקצועית, ושותפה בניהול פרוייקטים של סקרים וחפירות באזור בנימין ושומרון, בשיתוף פעולה עם גורמי מחקר נוספים.

נשמח לראותכם עמנו,

צוות מדרשת הרי גופנא

Midreshet.gofna@gmail.com 02-6568894

מושב ראשון – מחקרים שונים מאזור ההר ובמעבהו בתקופות קדומות

תהפוכות התקופה הבינקרחונית האחרונה: מבט למעמקי הזמן והמרחב

פרופ' עמוס פרומקין, האוניברסיטה העברית בירושלים

התקופה הבינקרחונית האחרונה (לפני כ-116–132 אלף שנה) מעניינת ביותר מאחר והיא הדומה ביותר לתקופתנו בכל הרצף הגיאולוגי, ולכן יכולה לשמש לחיזוי העתיד הסוער של אזורנו המושפע מאד מהתחממות כדור הארץ. אתרי מערות וקרסט, דוגמת מערות שהתמוטטו, משמשים לשחזור סביבתי של התקופה הבינקרחונית. רוב האתרים התגלו בעקבות עבודות פיתוח בעשרות השנים האחרונות. המשקעים שהצטברו באתרים הקרסטיים הושוו לנתוני הקידוח העמוק בים המלח, שמעיד על ההתפתחות הסביבתית האגן הניקוז של האגם. הנתונים מעידים כי התקופה הבינקרחונית האחרונה התאפיינה באקלים הפכפך. בין השאר התחלפו בה עונות הגשם, כלומר ירדו בה גשמי קיץ, שחדרו אלינו מדרום. בעקבות השינויים האקלימיים השתנה הצומח והחי, ולמשך זמן מה שררו בארץ תנאים שדומים לסוונה המזרח אפריקנית של היום. תקופת המעבר האקלימי התאפיינה בריבוי שרפות והכחדת הצומח הים-תיכוני. השרפות מיוחסות לסערות ברקים שהתרחשו אחרי עונות יובש, וגרמו להצתת הצמחייה היבשה. ריבוי הסערות והתחממות הים מתבטאים בהשקעת חומר גס במערות שבחופי ישראל, ובבעלי חיים ייחודיים שחיו בים והיום ניתן למצואם רק באזורים טרופיים. בארץ נכחו בתקופה זו כמה מינים של הסוג אדם (Homo) שסביר להניח כי נפגשו זה עם זה ועברו אינטראקציות הדדיות. שרידי המינים השונים של האדם שנמצאו באתרי הקרסט בישראל מלמדים על ארועים דרמטיים בהתפתחותו.

**אֱלֹהֵי הַרִים אֱלֹהֵיהֶם (מל"א כ:23):
דימויים טופוגרפיים באמנות החזותית של המזרח הקדום**

ד"ר עירית ציפר, מוזיאון ארץ-ישראל.

תצורות טופוגרפיות – הרים, בעיקר כאלה שפסגתם לויטה בענן או בערפל או כאלה המתגעשים בלבה, נהרות, מערות ונקיקים – הציתו את דמיונו המיתו-פואטי של האדם. הרים התקדשו והיו למשכנם של אלים. בספרות השומרית רכסי ההרים נתפשו כציר המפריד והמחבר בין שמים והארץ, באמצעותם אפשר לעלות לשמים וגם לרדת מהם לארץ. מכאן הפך ההר לדימוי לשוני למקדש, שהיה המקום בו נפגשו בני תמותה עם האל. תפישה זו השפיעה על מנהגי הבנייה והאסתטיקה האדריכלית של מקדש הזיגורט המדורג, ההר המלאכותי. הזיגורט מלמד כי ההרים היו חשובים עד כדי כך, שבמישורים הקימו הרים. הרים נתפשו כאלים, או כמשכנם של האלים, בדומה להר סיני במקרא.

אלי הרים או הרים מואנשים אופייניים לאזורים הרריים. בהרצאה אעקוב אחרי התפתחות הדימוי החזותי של אלי ההרים, הניכרים בחצאיתם בעלת הקשקשים המדמים הרים, תוך הסתמכות על הכתובים במרחב שממסופוטמיה בואכה סוריה ואנטוליה ועד הלבאנט, ואבחון אפשרויות לזיהוי תמונות אלי ההרים.

חורבנות אזור ההר במעבר בין תקופת הברונזה התיכונה לתקופת הברונזה המאוחרת

ד"ר איגור קריימרמן, האוניברסיטה העברית בירושלים

המעבר בין תקופת הברונזה התיכונה לתקופת הברונזה המאוחרת בארץ-ישראל זכה להתעניינות רבה במחקר. אחת העדויות המרכזיות למעבר היא שכבות חורבן שנמצאו ברבים מהאתרים מהתקופה. בעבר היה מקובל לקשור את החורבנות במסעות הצבאיים המצריים מהמאות ה-16 עד ה-15 לפנה"ס. אולם, בשל הפיזור המרחבי של שכבות החורבן – בעיקר באזור הרי יהודה ושומרון ובשפלה – הרחק ממישור החוף, הדרכים המרכזיות ומרכזי העניין של המצרים, כמו גם היעדר עדויות לקרב במרבית האתרים והיעדר פעילות מצרית באזור זה בראשית תקופת הברונזה המאוחרת, הביאו חוקרים לטעון שאין הגיוני שהחורבנות הם תוצאה של פעילות צבאית מצרית. לכן, הוצעו הסברים אחרים לחורבנות דוגמת משברים חברתיים, עימותים בין הערים השונות, אסונות טבע או שילוב של הגורמים המדוברים. ההרצאה תסקור את העדויות לחורבן באתרים השונים, תבחן מחדש את פיזורן הגיאוגרפי והכרונולוגי של השכבות ותציע מודל המסביר את החורבנות בהתבסס על שיקולים כלכליים תוך שימוש בהקבלות לתהליכים דומים המוכרים מהמקורות הכתובים.

בית הקברות של תל עיטון

פרופ' אברהם פאוסט, ד"ר אייל ברוך, ג'יימס מקללן ומיכל מרמלשטיין,
אוניברסיטת בר-אילן

תל עיטון הוא אתר גדול השוכן בעמק התלם, בין מורדותיהם המזרחיים של הרי חברון לשפלת יהודה, כ-10 ק"מ מדרום-מזרח ללכיש. ממצאי החפירות מלמדים שבתל התקיים יישוב בתקופת הברונזה הקדומה, הברונזה המאוחרת, הברזל, ובסוף התקופה הפרסית וראשית ההלניסטית. סביב התל התגלה שדה קבורה נרחב, מהגדולים ביותר בדרום הארץ. בית הקברות נשדד באופן מקיף בעשרות השנים האחרונות, ובשנת תשכ"ח ערך אגף העתיקות חפירות הצלה במספר קברים - החפירות נערכו על ידי גרשון אדלשטיין, דוד אוסישקין, טרודה דותן ווסיליוס צפיריס - וקברים נוספים נחפרו מאוחר יותר בחפירות הצלה בידי רשות העתיקות. חלק מהקברים פורסם במהלך השנים בידי החופרים, ובשנים האחרונות פורסם חלק מהממצא במערות נוספות בידי משלחת חפירות תל עיטון. סך הכול פורסם עד כה ממצא מכ-15 קברים. בנוסף, כחלק ממפעל החפירות בתל עיטון, מקיימת המשלחת סקר מקיף סביב התל. עד כה נסקר רדיוס של כ-400—500 מ' מסביב לתל, והתגלו קרוב כ-750 אלמנטים שונים, כמחציתם מערות ממגוון סוגים. המערה הקדומה ביותר שהתגלתה (בסקר) מתוארכת כנראה לשלהי האלף השלישי לפנה"ס, אך מרבית המערות שנחפרו מתוארכות לפרק הזמן שבין תקופת הברונזה המאוחרת לתקופת הברזל 2. כן התגלו גם מערות מאוחרות יותר.

ייחודו של בית הקברות שסביב תל עיטון הוא גם בגודלו, אך בעיקר ברצף השימוש בו מתקופת הברונזה המאוחרת ועד תקופת הברזל 2, ואולי אף לאחר מכן. רצף זה כולל תקופות שמהן כמעט לא מוכרות מערות קבורה באזור, למשל תקופות הברזל 1 ו-2א. בהרצאה נציג את בית הקברות, נתאר את התפתחותו במרחב, ואת השינויים בצורת הקבורה לאורך השנים.

תוצאות ראשוניות מחפירת הצלה של חורבה מהתקופה הפרסית הקדומה לצד ביתר עלית

יוֹדֵן פִּלִּיטְמָן, עוֹז ווֹרוֹנֵר וְחַיִּים כֶּהֵן, יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה ביו"ש

סוף תקופת הברזל ותקופת המעבר בין השלטון הניאו-בבלי אל חלקה הקדום של התקופה הפרסית זוכה לתשומת לב הולכת וגדלה בשנים האחרונות. חלק ניכר מהמידע הארכיאולוגי הקשור לתקופה הנידונה מגיע מירושלים וסביבותיה וכן משפלת יהודה.

בין דצמבר 2020 – פברואר 2021, נערכה חפירת הצלה על תוואי כביש 375 (ביתר עלית-חוסאן). בחפירה נחשף מכלול אדריכלי המכיל מבנה ובו שלושה חדרי רוחב, בור מים וייתכן שגם מגדל. המכלולים הקראמיים מהחפירה מצביעים על תיארוכו של המבנה לסוף תקופת הברזל וראשית התקופה הפרסית, פרק זמן המוכר יחסית ממעט אתרים ככלל ומהר יהודה בפרט. בהרצאה זו נסקור את תוצאותיה הראשוניות של החפירה, וכן נדון במיקומה במרחב הסמוך ובתפרוסת האתרים שבו. כמו כן נציג מספר שאלות הנובעות מתוצאות החפירה ואת תרומתם למחקר העתידי.

מושב שני – ההר המרכזי: חידושים בחקר תקופת הברזל
לזכרה של ד"ר אילת מזר ז"ל

**לשאלת תאריך הקמתם של המבנים
 שחשפה אילת מזר ז"ל בעיר דוד ובעופל**

פרופ' עמיחי מזר, האוניברסיטה העברית בירושלים

אילת מזר ז"ל שנפטרה בטרם עת לאחרונה חקרה שתי קבוצות מבנים מונומנטליים בירושלים: "המבנה המדורג" ו"הבנין הגדול" שממערב לו בעיר דוד, ומכלול המבנים שהיא חשפה באזור המכונה ה"עופל" וכולל מבנה שער הכולל בתוכו את מגדל וורן, חומה ושלושה מבנים סמוכים. אילת תיארכה את הקמת כל המבנים הללו למאה העשירית לפסה"נ: את הראשונים לימי דוד ואת האחרונים (לפחות את החומה השער) לימי שלמה. זו היתה בבחינת זריקת כפפה לזירת ההתגוששות המחקרית הרגישה ביותר ביחס לתקופת המקרא, הן מבחינת התפיסה ההיסטורית של תיאורי ממלכת דוד ושלמה במקרא והן מבחינת הכרונולוגיה של תקופת הברזל בארץ ישראל. בהרצאה אסקור בקצרה את הנתונים שבידינו לגבי מבנים אלו והשלכות הממצא לאור מצב המחקר בשני נושאים אלו.

הקרמיקה של הברזל 2א מהעופל בירושלים ותרומתה להיסטוריה של ראשית יהודה

אריאל וינדרבוים, אוניברסיטת תל אביב

בירושלים מתבצעות חפירות ארכיאולוגיות זה למעלה ממאה שנים, ועם זאת נמצאו עדויות מועטות מאוד מתקופה הברזל 2א, כה מעט, עד כי מספר חוקרים העלו תהיות לגבי גודלה וחיבתה של העיר בתקופה זו – תקופה בה, כביכול, החלה העיר את צעדיה הראשונים כבירת יהודה. החפירות שהתבצעו באתר העופל, בין השנים 2009-2013 בראשותה של ד"ר אילת מזר ז"ל, חשפו לראשונה בירושלים שכבות יישוב הכוללות סדרה של מבנים, חלקם מונומנטליים, שנבנו והיו בשימוש לאורך תקופת הברזל 2א. למבנים אלו נודעת חשיבות גדולה בשל מיקומם במדרון הר הבית וכיוון שהם כוללים, לראשונה בתולדות המחקר הארכיאולוגי בירושלים, סדרות של מכלולים בני תקופת הברזל 2א מהקשר ארכיאולוגי ברור. המחקר הקראמי שעשיתי במסגרת פרסום החפירות הללו (כמו גם במסגרת כתיבת הדוקטורט באוניברסיטת תל אביב) תיארך את זמן הבנייה של כל אחד ממבנים אלה, יצר מסד נתונים קראמי אודות תקופת הברזל 2א בירושלים וקידם הבנה טובה יותר מזו שהייתה קיימת עד כה של התפתחות היישוב בעופל בפרט, בירושלים בכלל ואף ביהודה כולה. חשיבותו של הממצא הארכיאולוגי מהעופל נוגעת לשורשי ההתהוות של העם היהודי בממלכת יהודה הקדומה – בדיוק במקום שבו התגבש – ירושלים, ובדיוק בזמן שקם ועלה על בימת ההיסטוריה. החומר שאילת מזר חשפה הוא נדיר ומאפשר הצצה ייחודית אל התקופה בה חיו שליטי יהודה הראשונים בירושלים.

שנים רבות הייתה מוכרת במחקר ההנחה שהפרופיל הקרמי של תקופת הברזל 2א הקדומה וזו המאוחרת דומות עד מאוד אחת לשנייה, עד כדי כך שרבים החליטו לאחד את שתי התקופות למערכת אחת, שלא פעם הוגדרה כקרמיקה של המאות ה-10-9 לפסה"נ. עם תחילת עבודתי על המחקר הופתעתי לגלות שלמעשה, כאשר מדובר בקרמיקה ירושלמית, מאוד קל (בצורה יחסית) להבדיל בין הקרמיקה של הברזל 2א הקדום לזו של המאוחר. אם כך, יש צורך להסביר מהי הסיבה לשוני המהותי הזה בין הקרמיקה הירושלמית לזו של אתרים אחרים בארץ.

בהרצאתי אסקור את הדומה והשונה בקרמיקה של ירושלים בין שתי התקופות הקיימות בברזל 2א ואנסה לתת הסבר ארכיאולוגי והיסטורי להבדל הניכר בין שני האופקים הקרמיים הללו.

תל שילה בתקופת הברזל 2

רעות לויתן-בן אריה, יחידת קמ"ט ארכאולוגיה ביו"ש; אוניברסיטת אריאל בשומרון

תל שילה הוא אחד האתרים הבולטים בהר בתקופת הברזל. בהיותו מזוהה עם אתר מקראי חשוב הוא משך חוקרים החל מראשית המחקר הארכאולוגי בארץ. עם זאת, תקופת הברזל 2 נותרה לא ידועה בתולדות האתר משום שממצאיה הוצגו בקצרה ובתמציתיות רבה, בפרסומי החופרים, וגם המקורות הכתובים המתייחסים לתקופה מועטים. בחפירות קמ"ט ארכאולוגיה בעשור האחרון התגלו ממצאים רבים מפרק זמן זה, ושילוב תוצאותיהן עם המעט הידוע מחפירות קודמינו מאפשר להבין טוב יותר את תולדות האתר ולצייר את מאפייניו בתקופה.

מהחפירות בכמה שטחים באתר מתברר שהוא היה מיושב במהלך כל תקופת הברזל 2. במשטח הצפוני התגלו חרסים רבים ואף מבנה מסיבי מתקופת הברזל 2א. חרסים מתקופת הברזל 2ב התגלו בכל רחבי האתר, ומבנים מהתקופה התגלו במשטח הצפוני ובמדרון המזרחי, ובהם שכבת נטישה. בהרצאה אראה את הממצאים מהמבנים השונים, ואציג את מיקום הממצאים על מפת האתר. כמו כן אציע לקשר את הממצאים לאירועים היסטוריים.

**"אָרץ-זֵית שָׁמֶן" - מתחם כפרי-תעשייתי מן המאה ה-ח' לפנה"ס
באתר קלע, דרום מערב השומרון**

ד"ר צבי לדרמן, אוניברסיטת תל אביב

ד"ר דוד עיטם

קלע הוא אתר קטן (כ-8 דונם) הבנוי בראש גבעה טרשית בדרום-מערב השומרון, ליד הכפר דיר ע'סאנה, כ-25 ק"מ מדרום מערב לשומרון/סבסטיה. סביבת האתר טרשית, עם מחשופי גיר ודולומיט מתצורת בענה-ורדים, עם קרקע חקלאית מעטה. גבעת האתר מוקפת כמעט מכל עבריה במדרונות תלולים, בעיקר לכיוון צפון, שם המדרון התלול פונה אל ערוץ נחל שילה (ואדי אל-עין). האתר, אשר נתגלה בסקר מפת בידיא שערך דוד עיטם, נחפר חלקית בחודשים מרץ-אפריל 1980, בניהולו של הסוקר. שלושה דברים עולים בביור:

- האתר מבוצר על-ידי מגדל מגן וחומה, העושים שימוש בזקפי סלע ניצבים ומנצלים את המדרון התלול המקיף את האתר משלושת עבריו.
- בתוך האתר ובצמוד אליו שני איזורים צפופי מתקנים חקלאיים-תעשייתיים, ביניהם מתקנים רבים לעצירת שמן זית. מתקנים אלה תוכננו כדי להאיץ, להעצים ולהכפיל את תהליך היצור בעזרת שימוש במנוף-קורה ("בד"). זוהי התקופה בה נעשה השימוש המאסיבי ביותר במתקנים אלה בממלכת ישראל, ובעיקר בדרום מערב השומרון. שתי גתות מפותחות לדריכת ענבים וכן בורות חצובים נתגלו גם הם.
- אל האתר צמודה מערכת טרסות חקלאיות, הקשורה אל האתר על-ידי דרך בנויה הניצבת אליהן ומוליכה במעלה היישר אל ריכוז בתי הבד החצובים במזרח האתר. שטח העורף החקלאי שנוצר הוא כ-100 דונם.

ניתוח טיפולוגי של המאסף הקרמי מעיד הן על שיוכו התרבותי – ממלכת ישראל הצפונית, ועיקר העניין הוא תאריך קיומו (הקצר) של האתר – אמצע המאה ה-ח' לפנה"ס.

אתר קלע איננו כפר חקלאי גרידא. זוהי חוליה חשובה במערכת מתוכננת היטב בתוך מערכת מורכבת ומפותחת. קלע היתה חווה חקלאית מבוצרת שנוסדה, נבנתה ובוצרה מתוך כוונה להגן על הערך הַצבור, על התוצרת החקלאית העודפת שנועדה לשיווק, שנועדה לספק ערך עוֹדף – ובמזומן – לַמַּעֲרָק הפוליטית/כלכלית שיזמה אותה – אל-נכון המערכת המלכותית, שמרכזה בשומרון הבריה.

המרכז התעשייתי באתר קלע חרב וניטש, ככל הנראה כתוצאה מהמסעות האשוריים, אשר הביאו, בסופו של דבר, לחורבן הממלכה הצפונית. חלק מתושבי המעטפת הכפרית מצאו את דרכם גם אל הממלכה הדרומית, אל יהודה. הידע והניסיון הטכנולוגי, "ההון האנושי" שנרכש באתרי הממלכה הצפונית, כמו באתר קלע, הפך להיות הבסיס להתפתחות אגרו-טכנולוגית נרחבת שכללה עשרות בתי בד המופעלים במנוף-קורה משוכללים יותר (חצובים בגושי סלע הניצבים במבנים בערים) בתחומי ממלכת יהודה. יְזָמָה מַמְלַכְתִּית זו, אשר העניקה לבית המלוכה בירושלים עוצמה כלכלית ופוליטית, גם הביאה, עם התעצמות היקף הייצור החקלאי, להקמת המערכת האדמיניסטרטיבית המשוכללת – קנקני טביעות "למלך". ייצור שמן הזית לא פסק ביהודה גם לאחר מסע סנחריב, כפי שעולה לאחרונה מתוצאות חפירת ההצלה למרגלות תל בית-שמש. הצלחה הכלכלית של תעשיית השמן היהודאית ושל מפעל ייצור שמן זה היא-היא שעודדה את אדוני העיר עקרון – האשורים – להקים במאה השביעית את המפעל לייצור שמן הגדול מסוגו בעולם הקדום.

יין ושמן בישראל בימי המלוכה בארץ ישראל

ד"ר דוד עיטם

"לחטבים לְכַרְתִּי הַעֲצִים נִתְּתִי חֲטִים... וְשִׁעְרִים... וַיֵּין... וְשֶׁמֶן [כָּרִים] וּבְתִים
עֲשָׂרִים אֶלֶף" (דברי הימים ב ב, 8).

פירוט זה של תשלום לעובדים פשוטים בסך כמיליון ליטר שמן ויין, מעיד על הפקה כמותית שהותירה עודפי ייצור ניכרים. תיאור זה, כרבים אחרים במקרא, מבהיר שדגן תירוש ויצהר היו מוצרי הקיום העיקריים בימי קדם, אותם צרכו כאחד עבד חייל ומלך. החיטה והשעורה, היין והשמן היו מרכיבים עיקריים של התפריט הים-תיכוני שעוצב כנראה בארץ ישראל בתקופת הברזל 2. לפי מקורות רומיים הוא כלל כרבע ק"ג גרגרי דגן, ליטר יין (מהול במים) וכ- 300 גר' שמן זית לאדם ביום. עדות יחידה לצריכת שמן במקורותינו היא סיפור האלמנה הענייה שקיבלה סיוע של לוג אחד שמן – כחצי ליטר -תצרוכת שנתית (משנה כתובות ה, ח). מנה (מוני בערבית) זעומה זו אינה מתיישבת עם המקורות הרומאיים שחוזרים ומציינים צריכה של 10 עד 20 ליטר שמן זית לאדם לשנה. יש חוקרים שחושבים כי העדות במקורותינו מכריעה. האומנם אפשר שבישראל צריכת השמן הייתה 16% מזו של שאר העולם הקדום - אגן ים התיכון? את הפער בין הצריכה המועטה והייצור הרב של השמן בישראל בתקופה הרומית הסבירו אותם חוקרים בייצוא של עודף הייצור הגדול לארצות אחרות, מצב שאינו סביר בעליל כי אינו לוקח בחשבון את העדויות הרבות של השימוש בשמן למטרות רבות כמו מאכל, סיכה, תמרוקים, תאורה וצרכי פולחן.

שיא ייצור השמן והיין בתקופת הברזל 2 היה תולדה של שכלול טכנולוגי וארגון יעיל של הייצור. המקור העיקרי של המידע על ייצור שמן ויין

בישראל בימי קדם הוא הממצא הארכיאולוגי שהצטבר בחפירות ובמיוחד בסקרים. ממצא זה, כאשר מתעדים אותו בצורה נכונה, יכול לספק אומדן ייצור של שמן ויין ומוצרים אחרים ולהעשיר את ידיעותינו על הכלכלה והחברה בישראל הקדומה. כדי לזהות נכונה את המתקנים ולאפשר שיחזור הפעלתם וחישוב תקופתם אנו זקוקים לנתונים בסיסיים שלא תמיד מצויים בסיכומי הסקרים.

טיפוס בית הבד הנפוץ בישראל בתקופת הברזל 2 שונה לחלוטין מאלה שהיו מצויים בעולם הקדום. מיקום בור האיגום במרכז המכבש מטיפוס הר שומרון אינו מאפשר לדלות את הנוזל במהלך ההפעלה. מה מקורו של מתקן חריג זה, שבתקופות מאוחרות יותר ייצג את דרום הארץ ובעיקר את יהודה, ומה מקור ההמצאה של השימוש בקורה והמשקולות כמנוף שאפשר ייצור שמן כמותי וסייע בייצור יין? האם בורות הפעמון, שהיו נפוצים באלפיהם מתל יזרעאל שבצפון ועד סביבות ירושלים אכן שמשו כ"קבים", כפי שהניח ג'יימס פריצ'ארד, חופר גבעון הקדומה? וכיצד נזהה גת מתקופת הברזל? אילו מתקנים חקלאיים נוספים היו קיימים בתקופת הברזל, ומה היה תפקידם? במקורות היהודים יש מידע המפרט את תהליך הייצור המורכב של היין, בעזרתו ניתן לשחזר את פעילות הגת, את אומדן תפוקתה, ואף את סוגי היינות. במהלך ההרצאה נענה על שאלות אלה.

דגם היישוב בהרי יהודה בשלהי תקופת הברזל

אייל פריימן, יחידת קמ"ט ארכאולוגיה ביו"ש

הרי יהודה מהווים את יחידת השטח בו התהוותה ממלכת יהודה המוכרת לנו מן מסורות המקרא וכן ממקורות היסטוריים נוספים. עם זאת, המחקר אודות הרי יהודה בתקופת המקרא הינו מועט והמידע הארכאולוגי הקיים אודות תא שטח זה הינו מיושן ואינו מעודכן לתחומים רבים במחקר הקיים כיום, בנוסף להיותו בלתי מאורגן וכמעט אינו מוכר בקרב רבים מחוקרי התקופה. עיקר הידוע לנו על המתרחש בתקופה זו ביישוב היהודאי הינו הסקת מסקנות ממחקרים שנערכים בשפלת יהודה.

בשנת 2015 במהלך עבודת מחקר בוצע שחזור של דגם היישוב שהיה קיים בהרי יהודה לאורך תקופת הברזל לפי חלוקה לתתי התקופות בהתאם. שחזור זה בוצע בהתאם ועל פי סקרים ארכאולוגים וחפירות שהתבצעו בשטח משנות ה-70 ועד ימינו, ומציע פרשנות אודות החברה באותה תקופה, תוך הבנת המבנה ההיררכי של החברה באמצעות הבחנה בקשרים בין היישובים השונים. התמונה העולה מן המחקר הינה של התמורות ותגובת היישוב לאירועים מרכזיים שהתרחשו במהלך תקופת הברזל בדגש על היישוב ההררי בממלכת יהודה.

מושב שלישי – קבורה, מסתור, מאגיה וגאולה במעבה האדמה

שתי מערות קבורה נעלמות מימי הבית השני ברחוב שמואל הנביא

כפיר ארביב ונחשון זנטון, רשות העתיקות

בראשית המאה ה-20 נחשפו באזור רחוב שמואל הנביא שתי מערות קבורה מונומנטליות מימי הבית השני. חזיתה של אחת משתי המערות השתמרה בחלקה כשעליה עיטורים המאפיינים את חזיתות מערות הקבורה המונומנטליות מן המאה הא' לסה"נ. בשל החזית המפוארת שלה זכתה מערה זו בכינוי 'מערת האפריז', אלא שבמרוצת השנים נשתכח מיקומן של מערות אלו. במהלך בדיקה שערכנו לאחרונה בארכיון המנדט הבריטי של רשות העתיקות, התגלו מסמכים שונים שהשוואתם לידיעות בנות זמנינו מאפשרות למקם במדויק את שתי מערות הקבורה האבודות. למיקומן המדויק של מערות הקבורה יש חשיבות במרחב העירוני כמו יחסם למערך הדרכים הקדומות שידונו במאמר זה.

מערת קבורה בשערי תקווה והאקרופוליס של האתר עזון עתמה

שגב רמון, יחידת קמ"ט ארכאולוגיה ביו"ש

בחודש יולי 2019 בוצעה חפירת הצלה מטעם קמ"ט ארכיאולוגיה, בתוך הישוב שערי תקווה לקראת בנייה. בחפירה התגלתה מערת קבורה מטיפוס מערות כוכים ובה ממצא המתוארך לתקופה הרומית הקדומה. המערה מצטרפת למערות קבורה נוספות שהתגלו בסקרים ובחפירות סביב האתר עזון עתמה. בהרצאה אציג את המערה והממצא שנתגלה בתוכה, וכן את תפרוסת שאר מערות הקבורה שמייצגות את הנקרופוליס של האתר.

מאגיה יהודית בעת צרה? חרותת 'אבצדריום' במערכת מסתור מימי מרד בר-כוכבא בח'רבת א-דִנְאִימָה (אמציה)

ד"ר איתן קליין, ולדיק ליפשיץ ופדריקו קוברין, רשות העתיקות

פרופ' בועז זיסו, אוניברסיטת בר-אילן

ח'רבת א-דִנְאִימָה שוכנת על גבעה גבוהה בדרום שפלת יהודה, כ-7 ק"מ דרום-מזרחית לתל לכיש וכ-6 ק"מ מדרום לתל מרשה. במהלך ה-15 שנים האחרונות ביצעה רשות העתיקות חפירות רחבות היקף באתר לצורך פיתוח המקום לשכונת מגורים של היישוב אמציה. בין יתר הממצאים נתגלו בראש האתר שרידי בית אחוזה משלהי ימי הבית השני ועד ימי מרד בר-כוכבא הכולל טרקליניום, בית מרחץ ומקוואות טהרה. מתחת למבנה נחצבו מערכות מסתור מימי מרד בר-כוכבא. בהרצאה זו נדון בממצאים שנתגלו על ידינו במערכת מסתור תת-קרקעית אשר נחשפה לאחרונה באתר. על גבי דופן אחת ממחילות המערכת נתגלו חרותות שונות ובהן גם חרותת אבצדריום בכתב היהודי הרהוט; החרותות יוצגו, ינותח הקונטקסט הארכיאולוגי בו נתגלו ויוצע הסבר לשימושן האפשרי.

ממי ברחו יהודי המאה החמישית?

פרופ' זאב ספראי, אוניברסיטת בר-אילן

הרצאה זו מתבססת על מאמרם של ינון שבטיאל ומיכאל אזבנד בדבר שימוש משני מחודש במחילות המסתור במאה החמישית לסה"נ בערך. מאחר שהוכח שרק מחילות שהיו באזור היהודי הושמשו, סביר שאת היהודים פקדה צרה כלשהיא (או צרות) שדרבנו לבריחה מחודשת למחילות. גם ממצא מטמוני מטבעות מעיד על עת צרה (יותר נכון: עת צרה היא ההסבר לריבוי תופעת הטמנת מטמונים). ואכן גם ממצא המטמונים במאה החמישית מלמד על ריבוי יחסי של מטמונים מהמאה החמישית (וקצת מהמאה השישית) במרחב היהודי.

הקהילות היהודיות של התקופה כמעט נאלמות מן מקורות, ולא נותר לנו אלא לפרש את הממצא הארכיאולוגי שבידינו. לדעתנו החשש נבע בעיקר מפשיטות של ערבים נוצרים החל מהמלכה מועויה (סוף המאה הרביעית), ואחר כך מהרסאנים שמרכזם במאה השישית היה בג'ביה, ממזרח לגולן. הרסאנים פשטו על הארץ ועל הגליל, בסוף המאה החמישית. הם לא כבשו שטחים אך העיקו על התושבים. מאוחר יותר במאה השישית "נתנו לחתול לשמור על השמנת", כשהרומאים נטשו את קו הלימס הם הציבו את הרסאנים כשומרי הגבול, והרסאנים עשו זאת בהצלחה. אבל במאה החמישית הם היו האויב עבור אנשי המקום, ולפי הממצא הארכיאולוגי, הם פשטו בעיקר על היהודים. לפי המקורות במאה השישית הרסאנים היו דתיים קיצוניים והדת הניעה את מעשיהם. אנו מציעים לראות בכך את אחד הסיבות העיקריות לתפישת הבטחון הרעוע של הקהילות היהודיות ולהתארגנות ההגנתית שלהם במערות.

**מערת הלוחם ומנורת(נ)ו:
סימנים לגאולה במערכת קברים (מס' 3) בבית שערים**

ד"ר רפי לוואיס, המכללה האקדמית אשקלון; אוניברסיטת חיפה

תיאור מנורת שבעת הקנים הינו כנראה המוטיב האומנותי-דתי החשוב ביותר ביהדות מימי בית שני ועד ימינו. רבות נכתב על ייצוגה החזותי של המנורה והשוואת התיאורים האומנותיים למקורות הכתובים. הדיון במשמעות הסימבולית של המנורה גם הוא רחב ומקיף.

מבין התיאורים הידועים ביותר של החפץ הפולחני החשוב מוכר במיוחד הוא התיאור המופיע על גבי שער טיטוס שברומא, שם נראית המנורה כשהיא נישאת בתהלוכת ניצחון על כתפי לגיונות רומא. תיאור המנורה רווח גם במערכות הקבורה של בית שערים, אך מחקר זה מעלה את האפשרות, כי התיאור הידוע בכינויו: "החייל הנושא את מנורתו" שנמצא במערכת קברים מס' 3 (אולם ו' חדר 1) בנקרופוליס של בית שערים המציג חייל רומאי לבוש בטוניקה קצרה כשהוא נושא מנורת שבעת קנים בעלת בסיס תלת רגלי על ראשו, שואב את השראתו מתיאור המנורה שבשער טיטוס. מלבד הצגת התיאורים האומנותיים, הקונטקסט בו הם מופיעים ופרשנותם, ננסה גם להעמיק ב"שיח" המתקיים בין שני התיאורים ואולי לחדש דבר מה בעניין משמעותו הדתית וההיסטורית של הדימוי.

מושב רביעי - מחקרים במעבה האדמה

The “dust of the earth” in the promises to Abram and Jacob (Gen 13:16; 28:14) as an allusion to the town of Ophrah (Josh 18:23)

Dr. Chris McKinny, Geshet Media

Abram and Jacob each visited the Bethel region on two separate occasions (Gen 12:8; 13:3; 28:19; 35:6). On three of these visits, Yahweh reaffirmed his land/descendant promises to them (Gen 13:3; 28:19; 35:6). One feature of God’s promise to all of the patriarchs was that they would be given innumerable offspring. Regarding this, several metaphors were employed to demonstrate the incalculable nature of their descendants. These metaphors include “the dust of the earth” (Gen 13:16; 28:14), “the stars of heaven” (Gen 15:5; 22:17; 26:4), and “the sand on the seashore” (Gen 22:17; 32:12). In this paper, I will demonstrate that the “dust of the earth” metaphor – which is only used in the region of Bethel – likely has a built-in geographical pun associated with it that has not been observed by commentators.

הפתרון לתעלומת אספקת המים לעיר שומרון

ד"ר נורמה פרנקלין, אוניברסיטת חיפה

העיר שומרון נבנתה על פסגתה של גבעה סלעית בשדרת ההר המרכזי של ישראל. על פי מלכים א טז, 24, רכש עמרי את ההר משמר כדי לבנות עליו את בירתו החדשה. מחקר ארכיאולוגי הראה כי במאה העשירית לפסה"נ לא הייתה במקום אדמת טרשים, אלא קרקע פורייה שהתאימה לגידולם של זיתים ושל גידולים חקלאיים אחרים. מלכי בית עמרי שינו מן היסוד את תוואי פסגתו של ההר, ופילסו אותה כדי לבנות על גבה ארמון ומבני עזר מנהליים. העיר החדשה שנוסדה במאה התשיעית לפסה"נ שימשה כבירת הממלכה הצפונית עד שהובסה בידי האשורים ב-722–720 לפסה"נ. עם זאת, העיר עצמה המשיכה להתקיים והוסיפה להיות מיושבת גם באלף השנים שאחרי החורבן.

על אף ההיסטוריה המפוארת של העיר, פסק ג'ון קרופוט, ראש המשלחת המשותפת לחפירות שומרון-סבסטי (1931–1935), ששומרון נבחרה לבירת ממלכת ישראל למרות שחסרה בה אספקת מים ראויה, המעיינות הטובים הקרובים ביותר נמצאים במרחק מיל אחד, והיא נאלצה להסתמך מי גשם שנאגרו בבורות המים. הרעיון שעל פיו עיר גדולה כלשהי – אך בייחוד כזו שהייתה בירת הממלכה הצפונית – יכולה הייתה להתקיים ללא מקור משלה לאספקת מים סדירה אינו מתקבל על הדעת. בחינתם של יומני חפירה של משלחת הרווארד, שלא פורסמו (1908–1910), דיווחי צליינים, מפות, תמונות ישנות ונתונים חדשים מרשויות מים מקומיות מראה כי לשומרון-סבסטי היה מקור אספקת מים משלה ושעודו קיים. כלומר, לעיר שומרון הייתה מערכת מים שהייתה מורכבת כמו זו שהייתה לאחותה מדרום – הבירה ירושלים.

**"שהתקין להם שרבו":
הובלת המים מעין עוג'א ליריחו בסוף ימי בית שני**

טל אורנשטיין, יבגני אהרנוביץ' וחנניה היזמי, יחידת קמ"ט ארכאולוגיה ביו"ש

"גן האלוהים ובו גדלים העצים היקרים וכלילי היופי למיניהם למכביר.."
 כך מתוארת יריחו של שלהי הבית השני בכתבי יוסף בן-מתתיהו. לצורך הובלה ותיעול המים לשטחיה הפוריים של עמק יריחו נבנו תעלות מים רבות והוקמו מתקני ויסות וחלוקה באמנות הנדסית ובדיוק רב. האמות נסקרו מספר פעמים בסקרים שנערכו החל מאמצע המאה ה-19 ובמהלך המאה ה-20 ותוארכו לתקופות החשמונאית והרודיאנית בהסתמך בעיקר על מקורות היסטוריים וטיפולוגיה של סוגי טיח.

בחורף ובאביב של שנת 2021 נערך סקר נוסף של אמת המים בחלק המכונה קנת מוסא שהובילו מים מעין עוג'א ליריחו. שלוש סיבות הובילו אותנו לערוך סקר נוסף:

1. שתי חפירות קדמו סקר שבמהלכן נחפר מתקן חלוקת מים וקטע האמה באורך כ-100 מ' בשטח הישוב מבואות יריחו. הצעת תיארוך של החוקרים הקודמים אוששה על-ידי ממצאים רבים שעלו בחפירות ומעתה נותנים בסיס מדעי רחב יותר לדיון על תולדות האזור;
2. אמצעי תיעוד ומדידה חדישים שאפשרו לראשונה לתעד את תוואי האמות גם מן האוויר;
3. גרימת נזקים בלתי הפיכים לאמות בפיתוח מואץ של האזור, לעיתים תוך התיישבות על שרידי האמה עצמה.

בהרצאתנו נציג תיעוד מעודכן של אמת המים שהיוותה חלק מרכזי ממערך הובלת המים בדרום בקעת הירדן.

סקר אגן ואדי רשאש

ד"ר דביר רביב, אוניברסיטת בר-אילן

בקיץ 2020 ערך כותב שורות אלה סקר ארכיאולוגי באגן ואדי רשאש שבדרום-מזרח השומרון מטעם מהמכון לארכיאולוגיה באוניברסיטת בר-אילן. הסקר התמקד בתיעוד ומיפוי חללים תת-קרקעיים הממוקמים במצוקי ואדי רשאש ובשני אתרי יישוב בקרבתו – חורבת ג'בעית וחורבת אל-מרג'ים. הסקר נערך בין השאר בעקבות שוד עתיקות נרחב שפקד את האזור בשנים האחרונות והביא לחשיפתם של פתחי מערות.

בחורבת ג'בעית נערך מיפוי מחודש של מערכת מסתור הגדולה (שתועדה כבר בשנות ה-80) ובה נמצאו לראשונה שברי כלי חרס – בעיקר קנקנים וסירי בישול – המאפשרים לתארך את התקנתה לימי מרד בר-כוכבא (132-136 לסה"נ). על פני שטח החורבה נמצאו תריסר מטבעות מימי הבית השני – מהתקופה החשמונאית, מימי אגריפס הראשון, מימי הקיסרים קלאודיוס ונרון ומטבע משנת שתיים למרד הגדול (67/68 לסה"נ) הנושא את הכיתוב 'חרות ציון'.

בחורבת אל-מרג'ים נתגלתה מערכת מסתור גדולה ומסועפת המתווספת למערכת שתועדה בסקר קודם באתר. בחללי המערכת נמצאו עשרות שברי כלי חרס, כלי זכוכית וכלי מתכת המתוארכים לשני פרקים זמן – תקופת הברזל 2 (מאות 9-8 לפסה"נ) וימי מרד בר-כוכבא. בין הממצאים שני סכינים עשויים ברזל שייכתן ושימשו את המורדים היהודים שהסתתרו במקום במלחמתם נגד רומא.

במצוק הצפוני של קניון ואדי רשאש, המשתרע ממזרח למפל הגדול, נמצאו שלושה מכלולי מערות טבעיות שבהן נתגלו עדויות לשימוש אדם בימי קדם. הבולטת מבין המערות שנסקרו היא מערת ואדי רשאש

הממוקמת בחלקו המזרחי של הקניון, כ-200 מ' מזרחית למפל. שודדי עתיקות שפקדו את המערה בשנים האחרונות רוקנו חלק ניכר מתכולת המערה תוך יצירת שפך עפר גדול בחזיתה. בערמות העפר שבקרקעית המערה ובשפך שבחזיתה התגלו על ידינו ממצאים רבים שהובאו למקום ככל הנראה על ידי פליטים יהודים בסופו של מרד בר-כוכבא וכן שני חרסים – קנקן וקערה – מתקופת הברזל 2. הממצאים הבר-כוכבאיים כוללים שברי כלי חרס – בעיקר קנקנים וסירי בישול – וכן מטבע בר-כוכבאי עשוי ברונזה מהשנה השלישית למלחמה (135/134 לסה"נ). מטבע זה מתווסף לממצאים מאתרים אחרים באזור המצביעים על נוכחותה של אוכלוסיה יהודית באזור עד לקראת סופו של מרד בר-כוכבא. מטבע זה הוא אף העדות הראשונה לכך שחבל עקרב, הצפוני מבין מחוזותיה של ארץ יהודה בתקופה הרומית, נשלט בידי המינהל של בר-כוכבא.

"עוד מקטרת נעשן, על מפתן עתיק נשבה": מקטרות טבק ממבוא חורון

דותן טראובמן, יחידת קמ"ט ארכאולוגיה ביו"ש

מבוא חורון הוא ישוב יהודי בעמק איילון כשישה וחצי קילומטר דרומית מודיעין, כ-20 ק"מ צפונית מירושלים ו-17 ק"מ צפון-מערבית מרמלה. הישוב נבנה בסמוך לבית נובא (بيت نوبأ), כפר פלסטיני-ירדני שנכבש על ידי ישראל במלחמת ששת הימים.

בית נובא לא תועד רבות על ידי גיאוגרפים ומטיילים ולכן ידוע לנו רק מעט על המקום. בזמן מסע הצלב השלישי המלך ריצ'רד לב-ארי חנה במקום וביצר אותו כחלק מהמאמץ לכיבוש ירושלים. גרן וקלרמון-גאנו ביקרו במקום במאה ה-19. גרן ציין שיש במקום כ-400 תושבים והבחין באבני בנייה עתיקות יותר בבתים. קלרמון-גאנו זיהה במקום כנסייה צלבנית ואף מצא חלק מהעיטורים שלה בשימוש משני. אוסביוס ובנימין מטודלה זיהו את המקום בתור בית אנבה/נוב שבנבואות ישעיהו וספר נחמיה אך כיום היא מזוהה כנוב עיר הכוהנים שאליה הגיע דוד ולאחר מכן טווח בתושביה שאל.

בשנת 2018 במהלך 16 ימים ערכו אנשי יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה חפירות הצלה ליד בית הספר של מבוא חורון. במהלך החפירה נתגלו שני בתים. מאחר שהבתים היו קרובים לפני השטח כמעט אף אחד מהלוקוסים לא היה חד תקופתי, בעיה חוזרת בתקופות האלו, אך בזכות אורך המחייה הארוך באתר הממצא הארכיאולוגי היה רב לסדר גודל החפירה וכלל: קרמיקה מהתקופה העות'מאנית כולל קנקן תמים, צמידי זכוכית, מטבעות מתקופות שונות כולל מטבע מהמרד הגדול, ומקטרות חומר לעישון טבק.

הטבק הוצג לעולם האירופאי במאה ה-16 ומיד לאחר מכן הגיע לרחבי האימפריה העות'מנית. למרות התנגדות השלטון וראייה בעישון כמעשה לא מוסלמי. העישון התפשט כמו אש בשדה קוצים ועד מהרה העישון הפך להיות דבר שבשגרה עד שהסולטנות העות'מנית נכנעה לו. עד המאה ה-18 העישון היה בכל מקום והמקטרות קיבלו מגוון רחב של צורות ועיטורים. בהרצאה אסקור את היסטוריית המחקר של בית נובה ואת היסטוריית העישון באירופה. אציג את מחקר מקטרות הקרמיקה: מוסגים כללים, חלקי המקטרת, שינוי תקופתי ועוד. ולבסוף אציג חלק מאוסף המקטרות כולל מקטרת זיאומורפית ייחודית בעולם המוסלמי, אראה אם אפשרי לראות את השימוש הגובר במקטרות בכפר פריפריאלי קטן במהלך השנים, ואנסה לראות האם ישנה חוקיות כאשר האומן עיטר את המקטרת.

**הביוגרפיה הנומיסמטית של חר' אל מקטיר:
מאלכסנדר הגדול ועד ויקטוריה מלכת אנגליה**

ד"ר יואב פרחי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב; אוניברסיטת חיפה

במהלך החפירות שהתקיימו בחר' אל מקטיר, בין השנים 1995–2016, בראשות בריאנט ווד וסקוט סטרילינג מטעם ה- Associates for Biblical Research, התגלו 1326 מטבעות. מטבעות אלה, שהינם מקור מידע ראשוני וחשוב, שופכים אור על תולדות האתר החל מהמאה ה-ד' לפנה"ס ועד העת המודרנית. בהרצאה זו יוצג סיכום של הממצא הנומיסמטי שהתגלה באתר תוך הארת נקודות שונות העולות מניתוח הממצא.

רשימות

תוכנית הכנס:

התכנסות – 8:20 - 8:40

ברכות ודברי פתיחה: (8:40 – 9:00)

מושב ראשון- מחקרים שונים מאזור ההר ובמעבהו בתקופת קדומות

יו"ר: ד"ר אהרן טבגר (9:00 – 11:00)

פרופ' עמוס פרומקין –

התפוכות התקופה הבינקרחונית האחרונה: מבט למעמקי הזמן והמרחב

ד"ר עירית ציפר –

“אֱלֹהֵי הַרִים אֱלֹהֵיהֶם” (מל"א כ: 23):

דימויים טופוגרפיים באמנות החזותית של המזרח הקדום

ד"ר איגור קרימרמן –

חורבנות באזור ההר במעבר בין תקופת הברונזה התיכונה לברונזה המאוחרת

פרופ' אברהם פאוסט, ד"ר אייל ברוך, ג'יימס מקלנן ומיכל מרמלשטיין –

בית הקברות של תל עיטון

יודן פלייטמן, עוז וורונר וחיים כהן –

תוצאות ראשוניות מחפירת הצלה של חורבה מהתקופה הפרסית הקדומה לצד ביתר עלית

מושב שני- ההר המרכזי: חידושים בתקופת הברזל 2

מושב לזכרה של ד"ר אילת מזר ז"ל

יו"ר: פרופ' עמיחי מזר (11:15 – 13:30)

פרופ' עמיחי מזר –

לשאלת תאריך הקמתם של המבנים שחשפה אילת מזר ז"ל בעיר דוד ובעופל

אריאל וינדרבוים –

הקרמיקה של הברזל 2א מהעופל בירושלים ותרומתה להיסטוריה של ראשית יהודה

רעות לוי-בן אריה –

תל שילה בתקופת הברזל 2

ד"ר צבי לדרמן וד"ר דוד עיטם –

“אֶרֶץ-יִזְרְעֵל שְׁמֹן”:

מתחם כפרי-תעשייתי מן המאה ה-ח' לפנה"ס באתר קלע, דרום מערב השומרון

ד"ר דוד עיטם –

יין ושמן זית בישראל בימי המלוכה

אייל פריימן –

דגם היישוב בהרי יהודה בשלהי תקופת הברזל

הפסקת צהריים - 13:30 – 14:30

מושב שלישי – קבורה, מסתור, מאגיה וגאולה במעבה האדמה
י"ר: ד"ר יונתן אדלר (14:30 – 16:30)

כפיר ארביב ונחשון זנמון –
שתי מערות קבורה נעלמות מימי הבית השני ברחוב שמואל הנביא

שגב רמון –
מערת קבורה בשערי תקווה והנקרופוליס של האתר עזון עתמה

ד"ר איתן קליין, פרופ' בועז זיסו, ולדיק ליפשיץ ופדריקו קוברין –
מאגיה יהודית בעת צרה?

חרותת 'אבצדורים' במערכת מסתור מימי מרד בר כוכבא בח'רבת אדוֹאימה (אמציה)

פרופ' זאב ספראי –
ממי ברחו יהודי המאה החמישית?

ד"ר רפי לואיס –
מערת הלוחם ומנורת(נ): סימנים לגאולה במערכת קברים מס' 3 שבבית שערים

מושב רביעי – חידושים בניאוגרפיה-היסטורית ובארכיאולוגיה של הר
אפרים וסביבתו

י"ר: פרופ' זאב ספראי (16:45 – 19:00)

Dr. Chris Mckinny –

The "dust of the earth" in the promises to Abram and Jacob (Gen 13:16; 28:14)
as an allusion to the town of Ophrah (Josh 18:23)

ד"ר נורמה פרנקלין –
הפתרון לתעלומת אספקת המים לעיר שומרון

מל אורנשטיין, יבגני אהרונוביץ' וחנניה היזמי –
"שהתקין להם שרבוּב": הובלת המים מעין עוג'א ליריחו בסוף ימי בית שני

ד"ר דביר רביב –
סקר אגן ואדי רשאש

דודן טראובמן –
"עוד מקטרת נעשן, על מפתן עתיק נעבה": מקטרות טבק ממבוא חדרון

ד"ר יואב פרחי –
הביאוגרפיה הנומיסמטית של חר' אל-מקטיר: מאלכסנדר הגדול ועד ויקטוריה מלכת אנגליה

סיכום וסיום – 19:00 – 19:15